

□ MÜSİKİ. Türk kültür ve edebiyatında Allah'ın büyüklüğü, yüceliği, kudreti, isim ve sıfatları ile O'na yapılan dua ve niyazları içine alan manzum ve mensur metinler Türk dinî müzikisinde bazı formların ortaya çıkmasına vesile olmuş ve bu eserler dinî müzik repertuarının seçkin ve zengin örnekleri arasında yerini almıştır. Farklı özellikleri bakımından cami ve tekke müzikisi olmak üzere iki kısımda incelenen Türk dinî müzikisinde Cenâb-ı Hak'la ilgili her iki türde de pek çok eser mevcuttur. Bunların başında, namaz vakitlerini bildirmek için çeşitli makamlarda irticâlen okunan ve Allah'ın yüceliğini ifade eden cümlelerle başlayıp biten ezan gelmektedir. Cuma hutbesinden önce okunan iç ezan ile her farz namazdan evvel, imamı kıldıracağı namazda okuyacağı makama hazırlayacak şekilde ve bu makamın karakteristik seslerini vermesine dikkat edilerek getirilen kâmeti de bu grupta saymak gerekir. Ramazan aylarında sahurdan sonra minarede müezzinler tarafından okunan temcidler Allah'a dua ve niyazı ifade eden eserlerdir. Bunların arasında, Allah'tan af ve mağfiret dileklerini

terennüm maksadıyla okunan Türkçe ve Arapça münâcâtlarla Allah'a şükür ve hamd için okunan tesbihler de yer alır. Cami müzikisini tamamlayan benzer örnekler içinde bulunan ve daha çok cumhur müezzinliğine ait sanatlı icralar olarak namaz sonlarındaki tesbihlerle, dua sırasında "âmin çekmek" tabir edilen bazı ibarelerin okunmasından meydana gelen mahfel sürmesi de konu ile ilgili eserlerdendir.

Tekkedeki icraatta ise ana tema zikir olduğundan, bu sırada okunan pek çok eserde Cenâb-ı Hak'la ilgili konular işlenmiştir. Tarikatlara göre farklı isim ve şekillerde yapılan zikirleri, genel olarak Mevlevîler'in icra ettikleri âyîn-i şeriflerle, diğer büyük tarikatlara ait tekkelerde kelime-i tevhîd, ism-i a'zam, ism-i celâl gibi adlarla anılan, çeşitli isim ve sıfatların tekrar edilmesi suretiyle yapılan zikirler olmak üzere iki kısımda ele almak mümkündür. Mevlevî âyinlerinin çoğu Farsça olan ve Hz. Mevlânâ'nın şiirlerinden seçilen güftelerinde, başta Allah aşkı olmak üzere ele alınan konuların hemen hepsi Cenâb-ı Hak'la ilgilidir. Az sayıdaki Arapça ve daha da az rast-

lanan Türkçe güftelerde de aynı konular işlenir. Birkaç âyinin birinci selâmında yer alan "illâ hû" redifli "Âteş ne zened der dil-i mâ illâ hû / Kûteh ne küned menzil-i mâ illâ hû / Ger âlemyân cümle tabibân bâşed / Halli ne küned müşkil-i mâ illâ hû" kıtası ile, yine birkaç âyinin çeşitli selâmlarında tekrarlanan, "Ben bilmez idim gizli ayân hep sen imişsin / Tenlerde vü canlarda nihân hep sen imişsin / Senden bu cihan içre nişân ister idim ben / Âhir bunu bildim ki cihan hep sen imişsin" kıtası buna örnek gösterilebilir. Mevlevîlik dışında kalan tarikatlarda yapılan zikirlerde ise, cami ve tekke müzikisinin ortak formlarından olup zikir sırasında okunan duraklar, aynı konuları Arapça olarak işleyen ve daha çok kıyam zikri esnasında okunan şüğüller de bu sahada anılması gereken başlıca eserlerdendir.

BİBLİYOGRAFYA :

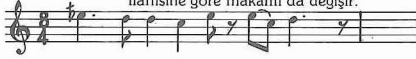
Türk Müzikisi Klasiklerinden Mevlevî Âyinleri (İstanbul Konservatuvarı neşriyatı), İstanbul 1934, VI, 276, 300; VII, 365; VIII, 395, 412; IX (1935), s. 464; XI (1936), s. 579; XII, 615; Ezgi, *Türk Müzikisi*, III, 60-76; a.mlf., *Türk Müzikisi Klasiklerinden Temcit-Na't-Salât-Durak*, İstanbul 1945; Ergun, *Antoloji*, I-II, tür.yer.; Nuri Özcan, *XVIII. Asırda Osmanlılarda Dinî Müsiki* (doktora tezi, 1982), s. 1-46; H. Sıtkı Köker, "Tefsiri Mevlâna Mustafa ve Vakıfları", *VD*, III (1956), resim 15.

MUSTAFA UZUN

Kelime-i Tevhîd Zikri

(♩ = 104) Gittikçe hızlanır ve okunan refakat ilâhisine göre makamı da değişir.

Lâ i lâ he il lal lah

İsm-i Hay

(♩ = 80)

Hay Hay Hay Al lah

İsm-i Celâl Zikri

(♩ = 104) Gittikçe hızlanır.

Al lah Al lah

Kıyamda Kelime-i Tevhîd Zikri

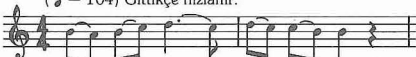
(♩ = 104)

Lâ i lâ he il lal lah

İllallah Zikri

(♩ = 104) Gittikçe hızlanır.

İl lal lah..... İl lal lah

İsm-i Hay

(♩ = 104) Dudaklar yarı kapalı, hançere ile çekilir.

Hay Hay Hay Al lah

Yâ Allah Zikri

(♩ = 104) Gittikçe hızlanır.

Yâ Al lah..... Yâ Al lah

İsm-i Hû

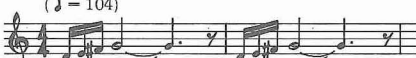
(♩ = 108) Dudaklar kapalı olarak sîne savtı ile çekilir.

Hû Hû Hû

İsm-i Hû

(♩ = 104)

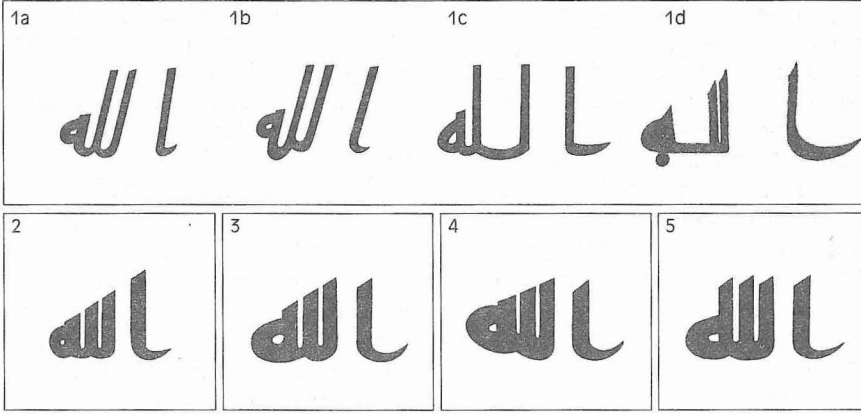

Hû..... Hû.....

Notaya alınmış çeşitli zikir örnekleri

□ HAT. Arap yazısının Arap dilini her bakımdan tesbite yeterli bir yazı sistemi hüviyetini kazanmaya başlaması İslâmiyet'le olduğu gibi sanat hususiyetlerini de İslâmiyet sayesinde elde etmiştir. Bunda İslâm dininin hattı ve kitâbeti zaruri kılan, kullanma sahasını genişleten hususiyetleri beraberinde getirmesinin büyük rolü vardır. Arap yazısını bu iki noktadan geliştiren ilk ve en mühim âmil şüphesiz Kur'an-ı Kerim'in yazıya geçirilmesi olmuştur.

Allah (الله) kelimesinin başlangıçta el-ilâh (الإله) şeklinde olduğu, daha sonra harf-i ta'rîfin kelimeye bitişmesiyle (الله) imlâsının vücut bulduğu ve Nabat imlâsı hususiyetleri taşıdığı anlaşılmaktaysa da bu bitişmenin ne zaman meydana geldiği bilinmemektedir. Ancak İslâm öncesi devre ait milâdî VI. asra çıkan ve Arap yazısının çok iptidai bir devresini

Lafza-i celâl yazımının bugünkü şeklini alıncaya kadar geçirdiği değişme ve gelişmeler

temsil eden Ümmü'l-Cimâl kitâbesi lafza-i celâl ile başlamaktadır.

Arap yazısının Kur'ân-ı Kerîm'in yazılışına bağlı olarak geçirdiği ilk mühim merhalede aldığı sıfat "hicâzî"dir. Bu üslûbu İbnü'n-Nedîm'in verdiği bir açıklama ve misal olarak naklettiği bir besmele yardımı ile tanımaktayız (el-Müneccid, *Dirâsât fî târîhi'l-hattî'l-ʿArabî*, s. 24). Ancak bu besmelede yer alan lafza-i celâl tam olarak hicâzî üslûpta değildir. Anlaşıldığına göre müstensih yalnız eliflerdeki meyle ve kıvrıma dikkat etmiş, kelimenin şeklinde zamanının tarz ve üslûbunun tesirinden kurtulamamıştır. Fakat hicâzî hatla yazılmış ve günümüze intikal etmiş mushaflar veya mushaf parçalarında (krş. el-Müneccid, a.e., s. 25; *Meşâhîfü Sanʿâ*, s. 42-45 [58-61], nr. 3, 4, 11; ayrıca bk. ARAP YAZISI) lâmların iki sütun halinde ve elif boyunda olduğu görülmektedir. Hicrî I. (VII.) asra ait taş kitâbelerde de vaziyet aynıdır. Kahire'de İslâmî Eserler Müzesi'nde bulunan 32 (652) tarihli mezar taşında, 64 (684) tarihli Hafnetü'l-ebayaz kitâbesinde (bk. el-Müneccid, a.e., s. 105), Kubbetü's-sahrâ'nın 74 (693) tarihli kitâbesinde, 125 (743) tarihli Emevî sarayı kitâbelerinde (bk. el-Müneccid, a.e., s. 105, 107, 109; ayrıca bk. s. 112), Abdülmelik b. Mervân tarafından 170'te (786) yazdırılan mesafe taşlarında (bk. ARAP YAZISI) lafza-i celâlin lâmları uzun yazılmıştır; meskû-kâtta da ekseriya bu şekil tercih edilmiştir. Bu tarzda kelimenin son harfi olan henin boyu bitişik bulunduğu ikinci lâmin bazan yarısına veya bazan üçte birine kadar yükselebilmektedir. Ya-

zının seyrek olması istenildiği zaman iki lâmin, bazan lâmların, bazan da ikinci lâm ile henin arasının açık (keşîdeli) yazıldığı görülmektedir (bk. şekil 1a-d).

Kelimenin yazılmasında en büyük hususiyet lâmların normalden kısa oluşudur. Nitekim bu harfin uzun yazılışı göze hoş gelmemiş ve kelimenin lâmlarından ilk kısaltılanı ikincisi olmuştur. Birinci lâm elif uzunluğunda yazılıyor, diğeri birinci lâmin tepe noktasından son harfin yani henin çemberinin üst kenarına uzatılan meyilli bir hattı geçmiyordu (bk. şekil 2). Daha sonraki bir merhalede meyilli hattın başlangıcı, ilk harf olan elifin tepe noktası kabul edildi. Böylece birinci lâmda elife nisbetle kısaltılmış oldu (bk. şekil 3).

Hicâzî hattın hususiyetlerinden olan sağ üstten sol alt köşeye doğru dik harflerin meyilli oluşu bir tarafa bırakılırsa kelimenin umumi heyeti, dik açının uzun kenarı üzerine oturtulmuş bir dik kenar üçgeni andırıyordu.

Lafza-i celâlin yazılışı için daha başka şekiller de aranmıştır (meselâ şekil 4, 5), fakat bugün mevcut şeklini -herhalde- mensup hat devrinde İbn Mukle'ler ile (III/IX. asır başları) almıştır. İbn Mukle'lerden günümüze yazı gelmemişse de aynı üslûbun gelişmiş şeklini temsil eden İbnü'l-Bevvâb'ın (ö. 413/1022) yazısından nûmunelere sahibiz. İbnü'l-Bevvâb, selefi İbn Mukle'lerin tesbit ettiği nisbetleri çok daha hassas hale getirmiştir. Onun tarzının bâriz hususiyetlerinden biri, kelimenin başındaki eliflerin çok uzun olması idi.

Netice olarak lafzatullahta elif daima normal uzunlukta yazılmış, diğer kelimelerde elif boyunda olan lâmlar ise kısaltılmış ve bu şekil daha sonra mensup hat devrinde gelişen hemen hemen bütün hat nevelerinde değişmeyen bir hususiyet halini almıştır.

Yâkût (ö. 698/1298) gibi büyük sanatkârların kelimeyi hususi bir dikkat ve itina ile işledikleri muhakkaktır. Bununla beraber lafza-i celâl, bilinen şeklini ve ideal nisbetlerini Osmanlı hattatları eliyle Türk hat sanatında kazanmıştır.

İstifli yazılarda riayet edilen bir husus, "Allah" kelimesinin istifin üst ve ortasında yer almasıdır (bk. şekil: 6, 7).

BİBLİYOGRAFYA:

İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 9; Husa Sabâh es-Sâlim es-Sabâh v.dğr., *Meşâhîfü Sanʿâ*, Küveyt 1405 (Methafü'l-Küveyt el-vatanî, Dârü'l-Âsârî'l-İslâmiyye), s. 42-45 (58-61); Selâhaddin el-Müneccid, *Dirâsât fî târîhi'l-hattî'l-ʿArabî münzû bidâyetih ilâ nihâyeti'l-ʿasri'l-Emevî*, Beyrut 1972, s. 24-25, 105, 107, 109, 112; a.mlf., *el-Kitâbü'l-ʿArabî el-mahtûṭ ilâ kamî'l-ʿâşiri'l-hicrî I*, Kahire 1960.

NIHAD M. ÇETİN

İstifli yazılarda lafza-i celâlin üstte yer alışına Sâmî Efendi'den, ortada yer alışına da Mahmut Yazır'dan birer örnek

